

תרומתו של רד"צ הופמן לחיי האמונה¹⁷⁰⁶

כל הנותן עינו בחיבורי הרד"צ, יודע הוא, כי קשה שלא להישבות בקסמו, לא רק יוצאי ירך בית מדרשו, אלא כל איש אשר רוח בו, כל אחד ואחד נדמה לו כאומתו. כל זמן שאתה ממשמש בדבריו אתה מוצא בהם טעם.

הכנות והפשטות של המורה הגדול, זורחות מבין שורותיו, וצובעות בגוון מיוחד את הדברים העתיקים. המדע והמחקר שטפו ורצו קדימה, סחפו עמם את כל הקורות הנטועות, אשר נחשבו לבטוחות, הפכו על פניהן את האבנים הגדולות שהיו כאבני פינה. ומעל הזמן מצווה לנו ברכה הרב המופלא מברלין, ודבריו חיים וקיימים ומדברים אף אל בן דורינו.

מה סוד כחו של רד"צ?

יודעים אנו כי גורלם של הרבה מלומדים לפניו ואחריו, שנטלו על עצמם את המשמיה הגדולה של הטלת כסותם בין תורה ומדע, לקה בכפליים מבחינות מסויימות. חוקרים לגלו על דבריהם בחשבם אותם כאפולוגטיקנים, ויושבי בית המדרש מתלשים שערות שחורות שמקרוב צימחו, ויוציאו את היושבים בתווך קרחים מכאן ומכאן. ואילו רד"צ – מלומדים זקנים ממנו, נכרים כבני ברית, עשו אזנם כאפרכסת, ואף הכניסו ספרו ברישיות הביבליוגרפיות. וחכמי בית המדרש שיחרו לפתחו, כגדול הפוסקים באשכנז.¹⁷⁰⁷

מתן תורה, מתייחסים גם להר סיני כי נאמרו בו למשה, וכל דיני הקדושה יסודם ברעיון הנמצא באצילות, אותו השיג משה בעצמו, וממנו משתלשלות כל המצוות ונגזרים כל הפרטים. ולפי רמב"ן לעיל ז לח, 'בהר סיני', יכול לכלול גם הנאמר באהל מועד בחניית הר סיני, כמו 'עולת תמיד העשויה בהר סיני', (כמו שהחנייה בהר ההר, הכוונה למרגלותיו), ומביאו רד"צ במבוא לקרבנות, וראה שם בקטע: 'היחס שבין שתי תורות הקרבנות'.

ענין 'בהר סיני', יש לפרש כמו שכתב ספורנו כה א: 'והזכיר משה רבינו זאת הפרשה בזה המקום כי חשב שיכנסו תכף לארץ כמו שהעיד באמרו נוסעים אנחנו אל הארץ', התורה באה לתת לנו תמונה שלמה, על התכנית שהיתה לפני החטא. בני ישראל היו צריכים להיכנס לארץ עם ספר ויקרא, וכל השאר היה נוצר בארץ בצורה אחרת. על הקדושה היו צריכים ללמוד מחוץ לארץ, כתורה שלמה, כדי להתחיל את ישובה בקדושה.

מכל עשרות ספריו ומאות מאמריו, מתנשא החיבור הזה של רד"צ הופמן, המראה את האותנטיות של תורת הקדושה, כחיבור המרכזי שלו. כי אכן הקדושה השלמה היא כוללת את הכרת האמת, את הענוה, את ההקשבה למוצא פי ה', ובעשותינו זאת, ויפתחו השמים, ונראה מראות אלהים.

1706 זו גירסה מעודכנת של המאמר שנדפס ב'על התפילה', הוצ' מוה"ק תשע"ז.

1707 "הוא היה בית הדין הגדול לכל היהדות האשכנזית", "לפניו הרכינו ראש אף גדולי תורה במזרח אירופה", (ר' יונה מרצבך, בהספדו על רד"צ, נד' בקונטרס המוזכר בהערה קודמת). מקורו של הביטוי אצל תלמידו המובהק של רד"צ: "זה עשרות שנים שכל הדבר הגדול וכל שאלה חמורה בכל נפות אשכנז באה אליו... יש ונתעלמה הלכה מפי רב בעיר קטנה, וקם אותיום ונסע לברלין ושאל שאלת חכם מפי רבו... הוא היה בית הדין הגדול לכל היהדות האשכנזית", (רא"מ ליפשיץ, הקדמה ל'ראיות מכריעות', חשוון תרפ"ח), הרב יחיאל יעקב וינברג כותב על הקדמה זו: 'החכם הסופר ר' א. מ. ליפשיץ כתב בראש הספר "ראיות מכריעות נגד ולהויזן" של הופמן

בהתבוננו על מקומו של רד"צ בהיסטוריה של היהדות החרדית בגרמניה, נראה כיצד עומד הוא בפסגת הצלחתה של זו, זמנו היה השיא, זריחת אורה של השיטה, שיסד הדור הקודם לו, והזמן שאחריו היה זה שקצר את הפירות, שנטע רד"צ. במרווח הקצר שנותר לו עד לחורבן יהדות אשכנז לפני מלחמ"ע.

אביה הרוחני של יהדות גרמניה בדורות האחרונים, רבי שמשון בן רפאל הירש, היה איש רוח משכמו ומעלה, הוגה דעות אשר יצק תוכן חדש אל כל היהדות בת זמנו. הקימה מהמסד הראשוני ביותר, ויסד דרך בעבודת ה' רוחנית לאומית, בהשראת פסוקי התורה, מבראשית ועד וזאת הברכה.

ז"ל, מאמר הערכה נלהב ומלא הערצה על ר' דוד צבי הופמן ז"ל. ומי שזכה להכיר את רד"צ הופמן יודע כי אין בדבריו הפרזה כלשהי ורק אוסיף על יסוד הכרתי אותו, כי לא הניח כמותו בישראל", (הקדמה לשרידי אש). "הגרד"צ הופמן היה כידוע אחד מגדולי ההוראה שבדור, וכל מחברי זמננו מביאים את דבריו לסמוך עליהם", (שרידי אש ב ט). "רוחב ידיעותיו וגודל חסידותו ויראתו הבטיחו לו את אמונה של כל היהדות החרדית בגרמניה, שראתה בו כעין ערכאה הלכתית עליונה", (ר' מרדכי ברויאר, 'על דרכי הפסיקה של רבני גרמניה בעידן האמנציפציה', סיני ק, תשמ"ז עמ' קפ. על הנאמר שם שרד"צ היה 'מיקל', ראה מה שהעיר נכוחה ר' יונה עמנואל, בהמעיין כח גליון ב טבת תשמ"ח עמ' 59. הרב ברויאר אף השיב על כך בגליון שלאחריו, ור' דברי עמנואל בהמעיין ניסן תשס"ב עמ' 10).

"על דבר הגעלה על ידי דאמפף... אולם כפי מה שהודיעני... כי כבר נהגו בזה בהסכמת הרה"ג מוהר"צ האפמאן זצ"ל... ובעיקר הדבר לא אומר בה לא איסור ולא היתר בדבר שכבר הורה בה חכם", (אחייעזר ח"ג ט).

גם מחברים מארצות אחרות בקשו ממנו מכתבי הסכמה, כך ר' מנחם גאטליב מאונגווער, על ספרו 'דרכי נעם' (תרנ"ח, ספר קיצור הלכות), ר' פסח פינפער מוילנא, לספרו 'מסורת התורה והנביאים', (תרס"ו), ר' משה דוד גראס מלוצערן, לספרו 'דע מה שתשיב' (תרס"ח, ספר קיצור הלכות, 'הסכמת הגאון הישיש, חכם הכולל, מפורסם בעולם, וכו'), ר' שמריה מנשה הכהן אדלר לספרו 'מראה כהן' (לונדון תרפ"ח, המכתב נכתב בתרפ"א, מעניין שהרב אדלר, שהיה קנאי חריף ביותר, מבקש הסכמה מרד"צ, וכותב עליו: "הרב הגאון המפורסם שקנה חכמה והרביץ תורה לכל רבני אשכנז (מ)הור"ר דוד צבי האפמאן רב ראשי בבהמ"ד לרבנים בק"ק בערלין שנתסדה על ידי הרב הגאון המפורסם רבי עזריאל הילדזוהייעמר זצ"ל"). וגם דבריו מבררו בי מדרשא מחוץ למדינתו, ראה למשל בקובץ התורני תל תלפיות, שיו"ל בוויטצען שבהונגריה, (תרס"ט, קובץ יז, סימן קב): " אבל הקורא היקר, תא ואימא לך מילתא מעליותא דאמרו לה משמיה דהגאון מו"ה דוד האפמאן מ' (-מורה?) בברלין".

אגב, כותב רד"צ במלמד להועיל: "והנה המחבר ספר משנה ברורה הוא הגאון בעה"מ ספר חפץ חיים והוא מפורסם ברוסיה לבעל הוראה שכדי לסמוך עליו אפילו שלא בשעת הדחק", (או"ח סימן לט, שם ובעוד מקומות מצטט גם מספר ערוך השולחן). על שיטת רד"צ בהלכה, לא נכתב הרבה, וראה: הרב חיים אליהו אפאליק, 'דרכם של רד"צ הופמן ורב צעיר בפסקי ההלכה', בצרון, כרך סב, תשל"א, עמ' 299 ואילך, (הכותרת של המאמר הזה מלמדת עד כמה אין חומר ראוי, כאשר הכותב מקיש בין גדול בתורה ובחכמה, לבין סופר בינוני).

בהכירינו את אותו דור אומלל שבו שתלה ההשגחה העליונה את רש"ר,¹⁷⁰⁸ שסלל לו את הדרך החוצה מכבלי תרבות המערב הגרמנית, נדע כי באותם ימים היתה רוחו כרוח האל על העצמות היבשות. אמת, עדיין היו אלפים רבים של שומרי היהדות הנאמנה, אבל המגמה היתה כלפי מטה, לצאת יצאו רבים, לשוב לא שב אפילו אחד. רש"ר פתח פתח לעולמה של תשובה והתחדשות, של רוח חדשה שתסחוף עמה את העצים והאבנים, שתטיף לחלוחית של שמן בנרות העתיקים והכביינים זה כמה דורות.

ובהופיע רש"ר, עם התמנותו בחצי ימיו לרבה של מורביה (1847 תר"ז), רבנות מורביה כללה 52 קהילות) ובהמשך בפרנקפורט (1851 תרי"א), נשמעה איוושת הרוח בראשי הבכאים, והענפים נעו, הסמדר הנץ, והדודאים נתנו ריח. תורתו שגיבש זה כבר ב'אגרות צפון' וב'חורב', באה לידי ביטוי מעשי, בידיו ניתנה האפשרות לברוא ממלכת כהנים וגוי קדוש, על פי הרעיונות שנטע זה כבר ב'חורב'. במשך כמאה שנים ריחפה רוחו על פני יהדות אשכנז.

אך ימיו היו ימי ראשית, אין בדתנו להיכנס לדילמה שהעלו חכמים יוצאי הדור האחרון ליהדות אשכנז, אם הרש"ר בחר בדרכו "לכתחלה",¹⁷⁰⁹ או "בדיעבד", כדי להתמודד מול הסכנות הרוחניות.¹⁷¹⁰ שכן דומה שדרכו הרוחנית היא נעלית מהספק הזה, הדיון כדאי הוא לגבי פרטים מסויימים מהוראותיו, האם יש להעתיקם לזמן ומסיבות אחרים, אבל שרשה של שיטה רוחנית הוא בעליונים, ושם אין 'לכתחלה' ואין 'דיעבד', אלא מהות השיטה היא היכולת לשמור על הרוחניות ועל הטהרה בעולם השפל, העמוס בחליפות המסיבות והתנאים.

אנשי גרמניה של המאה ה-19, חדורים בולמוס של 'גרמניות' היו, השינויים המהירים שחלו בעולם הרוח המערבי, נתנו את התחושה כאילו שינוי ירד לעולם, ומטבעו הוא שהדת היא דבר 'ישן', והנאורות והלאומיות האירופית הן דבר 'עכשווי' ומחוייב המציאות. ושום כח והגיון שבעולם לא יכל לעמוד בפני תחושה זו, רק תנועה רוחנית נגדית, רק תורה חדשה ועכשוית, נעלית וטהורה אף כלפי חוץ, מהתורות הנורדיות והמערב אירופאיות, יכלה להשיב ולקיים את חיי הרוח של אומה זו, בית אב בישראל.

רד"צ הופמן, נולד בהונגריה (ר"ח כסליו¹⁷¹¹ תר"ד), למד בישיבתו של מהר"ם שיק, ממשיך דרכו של החת"ס במלחמתו ברפורמה, ובאמצו כלפיה את ההגדרה שאפילו ערקתא דמסנא

1708 "הרב הגדול שעמד ליהדות המערב בשעת משבר רוחני שכמוהו לא היה מזה כמה מאות שנים לפני", (ר"י ויינברג, ב'משנתו של ר' שמשון רפאל הירש').

1709 כדעתו של הרב י"י ויינברג (שם). על העמדה המנוגדת הוא כותב "זה סילוף של האמת ההיסטורית". והוא מוסיף: "הבעיות בהן התלבט הרב הירש בזמנו עומדות גם עכשיו בפני היהדות העולמית בין זו שבארץ ובין זו שבתפוצות... ועצתי היא לשמוע ולקבל לקח מפי מורה גדול בישראל שעמד בניסיון והצליח הרבה".

1710 כדעתו של הרב שמעון שוואב (Heimkehr ins Judentum, 1934). בפולמוס זה נטלו חלק עוד רבים וטובים. יש לציין לעובדה מעניינת שכותב ר"י ברויאר, בהקדמה לאגרות צפון: "סיסמת תורה עם דרך ארץ לא הוזכרה כלל לא באגרות צפון ולא בחורב, ואף ביתר ספרי היסוד שלו היא מופיעה רק בדרך אגב".

1711 בכמה ספרים ואנציקלופדיות נכתב "כא' כסליו", (אביעד, ב'דיוקנאות' מוה"ק תשכ"ב, עמ' 50

אסור לשנות בסגנון של רפורמה. מטבעו חריף ובקי היה, וכבר בגיל 7 פלפל בהלכה,¹⁷¹² בהמשך נכנס לבית המדרש לרבנים של ר"ע הילדסהיימר באייזנשטט. הצעד הזה מלמד כי מטבעו ראה את עצמו כבר בצעירותו מתאים לשלב גם חקירה וחכמה בלימוד התורה. ובהמשך אנו מוצאים אותו לומד פילוסופיה, היסטוריה, ולשונות המזרח, באוניברסיטת פרידריך וילהלם. כמנהג המוכשרים שבנערים החרדים באשכנז של הימים ההם.

עם נשואיו של רד"צ, מינהו רש"ר למורה בביה"ס הריאלי שייסד (תרל"ג), ובכך זרע את האילן הגדול, מבלי שהכיר עדיין באותו הזמן את הפוטנציאל הגלום בו. מי שזיחה את כחו היה רבי עזריאל הילדסהיימר, שייסד באותו זמן את בית המדרש לרבנים (תרל"ד), והזמינו ללמד בו תלמוד ופוסקים. רבי עזריאל היה רב פעלים ואיש מעש, אבל לא היה לו את היכולת המחקרית הפנומנלית הדרושה לייסד מדעי יהדות חדשים, טהורים ונאמנים, ובעיניו החדות הוא מצא את רד"צ כמודה דרך עתידי וכיורש למקומו.¹⁷¹³

רד"צ זכה להתקרב לשלשת גדולי אשכנז של אותם ימים, רש"ר הירש, רי"ד במברגר, ור"ע הילדסהיימר. אך בעוד רש"ר, שהציב את המסד, עסק בבניית הרוח והמבנה החברתי-רוחני החדש, רי"ד עסק בשימור המבנה החברתי החרדי הישן, ור"ע עמד בתווך וגיבש את רעיונו, שאין די בתורה עם דרך ארץ, אלא יש צורך במדעי יהדות נאמנים, לא כאלו שמטרתם להשיב את אפיקורוס – "אד הוק", אלא כאלו שמטרתם לברר ולעיין, לאזן ולחקר, את החלקים בתורתנו הקדושה שבידינו לחקור. אחד הפעלים היוצאים מכך הוא גם, שלא תהיה לכפירה דריסת רגל.¹⁷¹⁴

כותב בטעות חשון), אבל בהקדמת בנו ר' משה הופמן, לפירוש ויקרא, נכתב "בר"ח כסליו", וכנראה היה מי שכתב בא' כסליו, וחברו העתיק כא' כסליו.

1712 מאמרו של ר"י ליפשיץ ('התור' תרפב). מן הדברים שם, ומעוד מקורות, נתבאר כי רד"צ, בהיותו מטבעו שתקן וצנוע, לא דיבר על ימי נעוריו וילדותו, אף כי ניכר היה שהשתלם בתורה מילדותו ממש, וגם עשה חייל רב בכשרונותיו (רד"צ נתייתם מאביו, הדיין ר' משה יהודה לייב, בגיל 4! ראה דברי נינו בהקדמה ל'מלמד להועיל' מהדורת פלדהיים התש"ע). אמרו עליו שנקט כדברי הפילוסוף: "du nobis ipsio silemus" – על עצמנו אנו מחרישים. גם בכתיבתו כידוע נהג תדיר איפוק, לא הוציא חוצה את רגשותיו, רגשי קודש ורגשי זעם. כי אם לעתים נדירות, כמו בסדרת מאמריו על מאכלות אסורים (ר' הע' 673), נגד הרפורמי וינר, עשה ממנו לעג וקלס בסאטירה שנונה, כמעשה אליהו בהר הכרמל שהתקלס בבעל ובעובדיו.

1713 "אדם גדול זה לא היה מוכשר לממש רעיון זה כי אם רק הבין את החשיבות שבדבר לנצל את דרכי החקירה וההבנה לשם העמקה במקרא ובתלמוד... הוא עשה למעלה מזה בהפקידו את האדם המתאים במקום המתאים", (ר"י וולגמוט, מרבני בית המדרש, בהספדו על רד"צ).

1714 רש"ר ואנשי סודו (שעיקר חיבורם לתרבות המערבית היה לצד האסתטי של ספרות, דרך ארץ, מלאכה, וכר', ולא לגישה המדעית) חששו מהרעיון של הקמת בית מדרש לרבנים, שעלול לתמוך בדעות כפרניות, מעצם טבעו כמוסד אקדמי (מ. אביגדור שולוואס, "בית המדרש לרבנים בברלין"). לעומת זאת כותב ר' עזריאל: "הסעמינאר אשר יראים בראשה... הוא התרופה היחידית אשר לנו... וזה מוסכם אצלי ע"י מופתים חותכים למעלה מעשרים שנה", (ממכתביו שנדפסו בס' זכרון יד שאול, תולדותיו של ר' שאול ויינגורט, ת"א תשי"ג).

ר"א הלוי מתאר את ההבדל בין גישת החברה לספרות שיסד, ובין הגישה בברלין: "הלא

רד"צ לקח לו לנס את דרכו של ר"ע, והוא היה האדם המתאים ליישמה. עבודתו המחקרית של רד"צ, לא היתה אפולוגטיקה, היא היתה תרומה משמעותית למדעי היהדות, שהעיסוק העיקרי בהם עד לאותו זמן היה טפל למגמות ספרותיות וחברתיות, של משכילים מכאן, ושל אנשי רוח חרדים מאידך. עבודת הדוקטורט שלו היתה בנושא "מר שמואל ראש הישיבה בבבל",¹⁷¹⁵ הוא חקר, שיחזר, וביאר, את מכילתא דרשב"י ומדרש תנאים לדברים, באופן מדויק ובהיר המאיר את עיני הלומד כמו את עיני החוקר, כך גם לגבי משניות נזיקין וטהרות. ובפרט לגבי חיבורו המפורסם על המשנה הראשונה, שביסס לראשונה את מציאות המשניות שקדמו לרבינו הקדוש, וחיבורו 'מבוא למדרשי ההלכה' ביסס את ההבדל בין בית מדרשו של רבי ישמעאל לבית מדרשו של רבי עקיבא. נוספו לאלו עשרות רבות של חיבורים ומאמרים בכל מקצועות התורה ההלכה והמחקר.

במשך 48 שנים לימד רד"צ בבית המדרש בברלין תורה, גמרא ופוסקים, ולא 'תשובות' מן המוכן לשאלות שונות.¹⁷¹⁶ רד"צ היה איש המעשה בתחום המחקר והעיון, ותורתו התפרסו על כל תחומי מדעי היהדות, הש"ס, והפוסקים, וכך מתאר בנו: מרגלא היה בפומא של אבי מורי זצ"ל: Nulla dies sine linea - אל יעבור עליך יום בלי חידוש (הקדמה ל'מלמד להועיל').

התקופה הזו הביאה בכנפיה פריחה עצומה לעולם התורה במדינות אשכנז. בימי רש"ר הירש, כאשר עיקר התזה הדתית היתה רוחנית לאומית, לא היו הדברים פשוטים כ"כ בחיי המעשה. הויכוח הנוקב בין רש"ר לבין רי"ד במברגר על היפרדות הקהילות, הטיל צל על החיים, ובודאי גם באוירת ה"ממלכת כהנים וגוי קדוש" שצריכה היתה להיווצר בחברת בני 'חורב' (ראה גם: 'אשא דעי למרחוק', זכרונות הרב ב"ז יעקובזון). התורה שבכתב של יהודי גרמניה, נחרטה כבר אז על הלוחות, אבל התורה שבעל פה, המנחה באורח מישור, היתה צריכה עוד זיקוק וביורר.

בברלין אחת היא להם אם ידבר נגד התורה או בעדה", (אגרות ריא"ה, אגרת 38). אלא ש"נגד התורה" הוגדר לפעמים, גם כל מה שיותר קל יהיה להבין ולהסביר מבלעדיו, מה שהיינו מצפים מההיסטוריה על פי תפיסתנו. ולפעמים אכן נכתבו דברים בלתי ראויים לדעת אחרים, כנראה במכתבי ר' עזריאל הילדסהיימר ושאר רבני בית המדרש שנדפסו ב"יד שאול" (הנ"ל הערה קודמת, עמ' רמא ואילך), אלא שהדרך בה טיפלו ראשי בית המדרש בכך, לא היתה ע"י צנזורה, שאינה פותרת את בעיית הכפירה, אלא רק מעבירה אותה מהכא להתם (ראה גם אגרות רע"ה אגרת ח), אלא ע"י הוספת לימוד ועיון, שהביא את השינוי הגדול אותו חשו על התלמידים בהמשך התקופה. המטרה היתה להביאם למצב בו לא תעלה כפירה על דל הגיונם, כי יבינו את הנימוקים לשלילתה, ולא רק שיפחדו להוציאה בשפתיהם. כמוכן שאין המדובר ב'כפירה' כפשוטו, אלא בחלוקי דעות באשר לפרטים שונים בדרכי האמונה ועמודי הקבלה.

1715 רוב ימיו הוכתר בתואר ד"ר, ובתרע"ח הוענק לו תואר פרופ'.

1716 וולגמוט שם: "את כל אלה יצר רד"צ בתור מקצוע צדדי, מקצועו העיקרי היה ללמד לתלמידים תלמוד ופוסקים".

בין תרל"ו לתרנ"ג ערך את המגזין חכמת ישראל. במקרא עסק בעיקר בעת זקנתו, "ראיות מכריעות נגד ולהויזין" פורסם בתרס"ד. על יחס המחקר לחיבוריו, ראה הערה 9, 10.

החומר הגלמי שנכנס בשערי בתי החינוך של קהילת רש"י, היה במצב שונה לגמרי, מבניהם של אותם תלמידים כעבור דור, כאשר באו המוכשרים שבהם בשערי בית המדרש של רבי דוד צבי.¹⁷¹⁷

רש"י הירש, בקבעו את סדרי קהילתו, מוכרח היה להכין בית כנסת מפואר בסגנון מודרני, שמקהלת גברים שרה בו, ומתחילה אף נמנעו מאמירת כל נדרי, דבר שנחשב כ'מתקדם' (כמו גם הנהגתו לעשות חופה תחת כיפת ביהכני"ס). כח דיבורו של רש"י הירש היה נפלא במינו, והקהילה סבבה סביב אישיותו, כחבר הפרלמנט של מוראביה, היה רש"י איש העולם הזה במלא מובן המלה, וכמובן הרבה יותר מזה איש הרוח, היודע לחיות את חיי העולם הזה על פי תכניתו הקדושה של בורא העולם.¹⁷¹⁸

הרב הירש היה איש התורה שבכתב,¹⁷¹⁹ התורה וההלכה כולה היו עבורו בבחינת אש מן השמים, כח החיים של היקום, אשר אין לחקור עליו אלא להסבירו בלבד. וההסבר היחודי שלו הוא שאיפשר את החיים המודרניים והמתקדמים, יחד עם רוח הטהרה והקשר הרגשי המיוחד לתורה ולהלכה. בסוד היצירה הקושר אש ומים זה בזה. אפיינית לו היא המלחמה

1717 ומתשובותיו אנו למדים על שינוי המצב הרוחני מימי רש"י הירש, כך הוא כותב למשל במלמד להועיל סי' נו' כי בימי רש"י הירש היה מקובל ללמוד בביה"ס, וכן לבקר אדם נכבד, בלא כיסוי ראש, (תשובה זו הושמטה מספר תשובותיו "מלמד להועיל", בהוצאת קעסט-ליבוויץ). עוד מתואר בשרידי אש ח"א עז' שיודע הוא נאמנה שבימי רש"י הירש ורע"ה היו שרים בתנועות הנוער בחורים וגם בתולות, משום דתרי קלי לא משתמע, משמע שבימי רד"צ לא היה כן המנהג. אף בימיו עדיין היו נוהגים ללחוץ יד לאשה, ולא חששו בזה לקירבה לעריות (כמוזכר בספר היובל למלאות לו ע', "לדוד צבי", במאמרו של תלמידו ר' שלמה קרליבך רב דק"ק ליבעק, כמנהג פשוט), וכפי שראינו אצל חלק מיוצאי גרמניה גם בא"י.

1718 יסוד תפיסתו מתבטא בהערתו על הפילוסוף מנדלסון: "זה השתדל להוכיח כי אפשר להיות יהודי אדוק בדתו ובכל זאת להיות נחשב על ידי העולם כאפלטון אשכנזי", אך המילה 'בכל זאת' היא הקובעת". אין כאן איש העוה"ז אשר אעפ"כ הוא איש רוח, אלא האיש אשר ידע לזהות את רוח הטהרה, הנושבת בסמטאות העולם הזה, ופורטת על מיתרי אנשי המעלה, המפיקים ממנה את שירת הבריאה. ה'הבדל' הזה אינו רק הבדל כי אם היסוד כולו. מנדלסון עשה את התרבות התורנית שפחת התרבות המערבית, ורש"י להיפך. להשוותם יכול רק מי שאין אצלו תרבות כלל, והמכנה המשותף להם הוא היותם דוגלים בדרך ארץ.

1719 מתנגדיו קינטרו אותו שלא היה תלמודי בצעירותו, כמנהג המסורתי בקהילות ישראל, שהילדים והנערים המוכשרים היו משקעים עצמם בג' כבות עוד בצעירותם. אך זכה ר' שמשון ועל ידו ניתנה מחדש התורה שבכתב, ואולי דוקא דרך וסדר השתלמותו סייעו לכך. וראה: אביעד, (לעיל הערה 1711), עמ' 20 על אי היכרותו של הרב הירש את הישיבות ואת גדולי רוסיה וגליציה. ובכלל, רש"י היה בודד, ותורתו ענינה בידוד והתעלות מעל לכל, הוא ראה בקהילתו אומה בפני עצמה וריכוז את מאמציו בה. ר"ע הילדסהיימר לעומתו, היה אוניברסלי יותר, וראה את עצמו מעורב בעסקי כל קהילות ישראל באירופה ואף בא"י, ואף תורתו היתה יותר אוניברסלית. (אגב, רי"י ויינברג מכנה את רע"ה: 'הרבי הזקן').

שאסר על זכריה פרנקל, שטען על סמך דוגמאות שונות בראשונים, שהלכות למשה מסיני הן הלכות עתיקות גרידא אך לאו דוקא מסיני.¹⁷²⁰

רד"צ היה איש התורה שבעל פה, כאותו כח נפלא ומיוחד בו גילו חז"ל בתורה נפלאות שהקורא תושב"כ לא יידעם, ולפעמים אף יתפלא איך העיזו חכמים, כפי שאמרו בעצמם "אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאמרו", אף שיודעים אנו שכל דבריהם כגחלי אש, ואם ריק הוא מאיתנו הוא ריק. ואם אין אנו מבינים כך בפשט המקרא, הרי שיש לנו עוד ללמוד ולעיין בדבריהם, ואם הלכה עוקבת מקרא, אחרי ההלכה הולכים. כך רואים אנו בבואה של עצמה זו, בשילוב המיוחד הקושר תום ועזות, פשטות עם תעצומות, ואמת בצדק, אצל רד"צ.

מה סוד כחו של רד"צ? שאלנו, זה הוא סודו, היותו "איש ההלכה". היותו בעל בית, בעל בית על המשנה, על התוספתא, ספרי, וספרא. בהשתלמו בתורה ובהלכה משך שנים רבות, בכשרונו המיוחד ובסדרנותו הנדירה, מצא את סוד ההלכה, את הכח שהנחילו לנו חז"ל, לעבור את כל המעקשים והספקות. את הדרכים הישנות והטובות לפתור את הדילמות המעיקות שהחרידו רבים מאנשי שלומינו.

אם נשווה את התמודדותו עם הכפירה, מול התמודדות אחרים באותו הזמן. נבין עד כמה גדול היה כחו של אותו סב בשנים ובחכמה, בשתיקתו, בקצרנותו, באיזון שבין שאלה לתשובה, שבין ספק לודאי.

לא רחוק מברלין, בשנת תרנ"ה, השנה בה ניתנה סדרת ההרצאות על התפלה מפי רד"צ בברלין, התיישב בהמבורג הגאון הליטאי רבי יצחק אייזיק הלוי,¹⁷²¹ והחל לכתוב ולפרסם את חיבורו 'דורות הראשונים'.

1720 ואף הביע רש"ר בטוֹף ימיו בקורת על מאמרי רד"צ, שמצא בהם דברים הנראים "ברוח ההשכלה הברלינית", (קרוב משפחתו של רד"צ, הרב משה פנחס אלחנן וכסלר משוואבאך, טען כי הספר 'מר שמואל' מאמץ תיאוריות ביקורתיות היסטוריות, והביא את הדברים לפני רש"ר, שהסכים עם הביקורת (בעוד ר"נ אדלר ור"ע הילדסהיימר, לא קבלו את הביקורת), בהמשך גבה טורא גם בין רש"ר לרב וכסלר. ראה תיאורו של ר"מ ברויאר, במאמרו 'חכמת ישראל – שלש גישות אורטודוקסיות', בס' היובל לר"ד סולוביצ'יק, הוצ' מוה"ק י-ם תשמ"ד, כרך ב עמ' תתס, וראה המקורות הע' 1725. דוד הנשקה כותב: "הכל יודעים שרבי ערך את המשנה מתוך מקורות שונים, ודווקא רד"צ הופמן עשה גדולות בתחום זה, שבו מצא פורקן כשר לגאונותו המדעית", לדרכי לימוד המקרא, לאור פרשת עבודת יום הכיפורים, מגדים מז, תשרי תשס"ח). י.א. דינסטאג כותב: "בחוגם של החרדים גם כן לא נתקבל, כמו בן דורו הזקן ממנו ר' דוד צבי הופמן, כי בשבילם לא היה מספיק מסורתית", (ארשת ו, הוצ' מוסד הרב קוק, י-ם תשמ"א, עמ' 69).

ופורסם ע"י ידידיה אסף ב'ביקורת מבוקרת' עמ' 150).
1721 הלוי נאלץ לברוח מוילנא עקב התמוטטות עסקיו ופשיטת רגל, ונתמנה למשרת רבינר בקלויז של ליב בר שאל בהמבורג.

מצב מדעי היהדות שבאותו הזמן, בלי ספק נגע אל לב כל מסתכל, איך בשנים מועטות, בלא שהצטבר שום ידע מספיק באף אחד מענפי המחקר, כבר בירכו אנשי חכמת ישראל על המוגמר והתוו להם, כל אחד כמיטב כשרונו ומליצתו, סדר השתלשלות התורה וההלכה, באופן שונה במפגיע מהמתואר במסורת. והקורא ההדיוט שאינו מבחין בין מחקר, לבין דרשנות מוסווה, ממיר את מסורת אבותיו, בהתאם לאפנה ולתיאוריה הרווחת באותו הזמן בחוג הסופרים והמליצים.¹⁷²²

בדבר זה הסכימו רד"צ ורי"א, עכ"פ באופן מסויים, כפי שמתאר רי"א "הי' פה ד"ר האפממאן שי'... אמר לי כי עיקר הדבר מה שכל מה שנכתב עד עתה אינו, הוא מפני שהיה קודם הזמן, ועתה אפשר לכתוב דברי הימים, והדברים האלה מפי האפממאן הנם באמת ההודאה היותר גדולה וענין גדול", (אגרות רי"א הלוי, 35, ראה גם ספר הזכרון לרי"א הלוי עמ' 109. משותף נוסף היה לשני הגדולים האלו, ששניהם היו מיוזמי ומייסדי אגודת ישראל העולמית, רד"צ אף היה חבר המועצה הרבנית הראשונה של אגו"י, עד יום פטירתו).

אך כיצד לגשת לאותו "דבר שאינו" שנכתב עד עתה, בזה נחלקו דרכי שני הענקים הללו. מחד, נראה כאילו רד"צ, יליד הונגריה, תלמיד הכתב סופר והמהר"ם שיק, השתקן והנחבא, הלך עקב בצד אגודל, והבליע תחת שפמו את התשובות לשאלות הבווערות. ואילו רי"א, הליטאי השנון והחריף, מגאוני ישיבת וולז'ין, העסקן הממולח, הכריז מלחמה בכל כח ותוקף גבורתו, ויפרק לשבבים את כל חכמת אשכנז.

אמנם, במבט בוחן, בפרספקטיבה היסטורית, אם עשה הדוה"ר רושם עז מבחינה פסיכולוגית, בהראותו קלון "סופרי אשכנז המגבבים לעפר בעפר כל דברי ימינו", וגם כמה קביעות היסטוריות שלו השתרשו והוכרה נכונותן. הרי בסופו של דבר, השפעתו במקצוע ההיסטוריה אינה רבה.¹⁷²³ ואין פלא בדבר, שהרי לא למד הרי"א היסטוריה לשם היסטוריה, ואם בגודל כשרונו ובקיאיותו היה עבורו התלמוד כולו כמונח בקופסה, וגם ספרי יוספוס קלט בסקירה, מקוצר המושג ועומק המשיג. הרי עדיין לימודו היה לשם סתירה, לפרוע שלמת פרנקל גרץ ווייס ברשות הרבים, ולהציגם ערום ועריה. והרי הנקל להם היה לכתוב

1722 ר' הע' 1642.

1723 ישראל קנוהל, במאמרו 'בין אמונה לבקורת' (מגדים לג), כותב: "ההיסטוריון החרדי הרב רי"א הלוי מחבר הספר דורות הראשונים הקדיש כרך מיוחד להפרכת דבריהם של בעלי ביקורת המקרא. פולמוס מתון יותר אך בעל ערך רב יותר מצוי בספרו של הרב דוד צבי הופמן, מגדולי התורה באשכנז, שנקרא בתרגומו העברי ראיות מכריעות נגד ולהוין". שמעון פדרבוש, במאמרו דלעיל 1642, כותב: "אין לכחד, כי בין החוקרים בעלי משפטים קדומים יש למצא גם כאלה, אשר קנאתם למסורת העבירה אותם לפעמים על דעתם המדעית (כבעל "דורות הראשונים"), אבל את תרומותיהם המיוסדות על חקירת-אמת עלינו לאספן ולשמרן באוצר מדע היהדות". היימן בתולדות תנאים ואמוראים, נמשך תמיד אחרי הדוה"ר, והבאים אחריו סנטו בו על זה, אלבק אומר: "דורות הראשונים - מה שהוא חידש אינו טוב, ומה שהוא טוב (בו) אינו חדש", (מחקרים על המשנה עמ' 97, ור' מאמרו של הרב ויינברג, בס' היובל למירסקי עמ' 234 שכותב כי אין אנו יכולים לקבל את המשפט הזה). ר' עוד להלן 1736 ולעיל 1570.

גבוהה גבוהה מבלי לעיין ולהכיר באמת את דברי התלמוד אשר חרצו עליהם משפט. עוד לפני שנכנסים לחקור את מגמותיהם הדרשניות והסוציאליות.

בדברי הלוי ניכרת החרדה, במובן החיובי, זו המרכיבה את הכינוי 'חרדים', חוסר היכולת לדון בדברי החוקרים במתון, שהרי גם אם נניח שלא היו כל הסופרים והחוקרים רק מגבבי דברים, עדיין יש מקום לסלול דרכים היסטוריות ולקדם את המחקר והידע. אלא שהעיסוק בשאלות יסודות האמונה והשקפה, לא דבר ריק הוא, ומוצדקת היא החרדה להיכשל, ומובנת היא האימה להשאיר שאלה בלא תשובה. ולכן מקדים הלוי מכה לתרופה, ובצדק אומר הוא בין השורות: אין זה דיון סתמי, ואין כאן שתי דרכים, אין כאן שאלה ואין כאן תשובה. אבל יש כאן מלחמת עולם לעם עולם, מול מבקשי נפשו. ובמלחמה, כמו במלחמה, אין משוא פנים, לא לאלו שאותם הוא מכנה בציניקניות 'חכס', ואף לא לחכמי ישראל באמת ההולכים בדרך אחרת.¹⁷²⁴ זו דרך המלחמה במשכילים, שהכרנו אצל רבותינו שבמזרח אירופה.

הופמן אינו צריך לכלי מלחמה, כי בנאי אמן הוא, ועיקר דרכו הוא לבנות את שיטתו בדרך של מחקר הגיוני ופשוט. מכיון שאומר הוא את הדברים הפשוטים והישרים, אין הוא צריך לפולמוס, ורק דרך אגב בסוף דבריו הוא מבאר לאלו סברות שנאמרו לפניו אין צורך בעקבות

1724 ולכן חרד הרי"א גם מרד"צ עצמו, בהיותו גדול בתורה, שלא הלך בדרכו המסויימת של רי"א. ואף שבשני העמודים הגדולים של שיטתו, קדם לו רד"צ, בקדמות המשניות ובקדמות ההלכות לדרשות, הרי משתמש הלוי בדבריו של רד"צ ובהוכחותיו, ומקצינים יותר משיטת הראשון, בלי להזכיר שמו כלל (וע"ע באגרותיו אגרת 47). שכן מצדו של רי"א שרר ביניהם מתח, והוא חרד מכחו של רד"צ ומדעתו השונה.

בהרבה הזדמנויות פרסם הלוי תגובותיו בצורות שונות ובעילום שם, (ואף פולמוסים נגד אישים שונים, כגון הפולמוס נגד מינוי הרב יעקב מאיר לרב הספרדי בירושלים). במכתבי החברה לספרות היהדות הוא כותב (בעילום שם) על "הגאון הדוה"ר שיחי" (אגרת 27a 42a, 42b, אגרת 117, ועוד), ועל דברי בקורת של רד"צ בענין הסנהדרין, השיב רי"א במאמר בעילום שם תחת הכותרת "הערת המערכת" (רייכל, אגרות רי"א הלוי עמ' 44), ועל כך הוא אומר: "אם נגד דברי האפפמאן לא היה מי ששייב והוכרחתי בעצמי לכתוב התשובה, זה הוא דבר המובן, כי לבטל דברי האפפמאן צריך שיהיה איש כמוני", (אגרת 154), "כי האפפמאן לא ירצה להודות אשר כל דבריו תהו, הוא דבר המובן מעצמו, אבל הנני בטוח כי בסתר לבכו יודע זה גם הוא", (אגרת 89), "המאמר של האפפמאן קבלתי... וכבר הכינותי התשובה, והכותיו שוק על ירך, ושלמתי לו כראוי... והאפפמאן יקבל תשלומי כפל ותשלומי ארבעה וחמשה", (אגרת 60). ראה לעומת זאת דברי ר"ע הילדסהיימר, על 'קול קורא' מאת 'המעוררים': "מי שמע כזאת לכתוב כזה על מרא דאתרא...? תרעומת דין לכף חובה בלי חתימה, מה זה?", (אגרות רע"ה, טז).

הרב ויינברג, לחקר המשנה, עמ' רכח (ובמאמרו הנז' הע' קודמת), כותב: "את דברי רבי דוד צבי הופמן מכליל הלוי בעילום שם אבל בכוונה מפורשת בכללם של 'הנשענים על קרוכמל' ועושה את עצמו כאילו לא ידע כמה חידש הופמן בחלקה של חקירת המשנה. אע"פ שהלוי מבטל את דברי הופמן ודוחה אותם בקש, כאילו היו דברים של מה בכך, הרי לאמיתו של דבר הוא עצמו לקח ממנו את עיקרי שיטתו המחקרית, הלך בכמה מדרכיו, ואף השתמש בהרבה מראיותיו". הכוונה לדוה"ר ח"ג עמ' נ' שמעתיק הלוי מדברי רד"צ ב'המשנה הראשונה' בשם: 'הנשענים על קרוכמל', ומבטל דבריו בלעג.

ביאורו, ולאלו אין קיום אחר דבריו. אך מנין לו הבטחון הזה בהצלחתו? והרי בודאי יתכן לפעמים שמחקר פשוט והגייוני לא יתרץ לנו את כל השאלות, ולא יבהיר את הדברים כל צרכם.

כאן מבינים אנו ללבו של הלוי, חלק ממוקד דבריו היה ביטול האומרים, גילוי קלון סופרי ההשכלה לעין השמש, באשר זו דרך בטוחה לביטול סמכותם. כאשר אין ספק שידיעתם והבנתם בתלמוד לא הגיעה לקרסולי הענק שבגאונים ההוא. על כן, גם אם מחקרו לא השיג את תכלית הדברים, הרי בודאי רואה הקורא שדברי האחרים לדברי בורות נחשבים בצל בקיאותו וחרירותו. וחס השמש ונמס. ומן הצד השני, גם בעצם התיאוריות ההיסטוריות שהציע הלוי, רואים אנו שמבחינתו האמת וקיומה וקיום התורה תלוי בנכונות דבריו, כי לו יתברר שחלילה גם הוא בטועים, וגם הוא נכשל באותם דברים שכיו"ב הוכיח את קודמיו, א"כ נפלה הגנתו על מסורתנו. ולכן מצדו, ספרו הוא האמת היחידה ואין בלתה במחקר ההיסטורי.¹⁷²⁵

על מאמרו של רד"צ בשבח הדוה"ר, הגיב הלוי: "הארטיקל של האפמאן... כבר הביאו לי... ומצא חן בעיני מאד, הוא ידבר בקור רוח, אבל אני לא אביט על תהלות ותשבחות. העיקר אצלי הוא הענין עצמו, וזה כתב בטוטו"ד, ואין ספק כלל שהם דברי האפמאן כי הכותבים האחרים לא יוכלו בשום אופן לכתוב ארטיקל בהשכל ודעת כזה" (אגרת 42). אין ספק בהשכל ודעת של דברי רד"צ, אבל "הוא ידבר בקור רוח". וזו באמת התכונה המייחדת את רד"צ, כתיבתו האובייקטיבית לכאורה.

1725 "הדבר מוסכם מכל החכמים הגדולים העוסקים בחכמת ישראל ודברי ימיו, כי אם ממנו (-מדוה"ר) הותחלו דברי ימי ישראל להיכתב, וחכמת ישראל להיבנות, וכל אשר נכתב עד אשר נדפסו הספרים האלה, אינו כי אם הטעמה משבשת הדעת", (מודעה בשבועון העברי 'המודיע', פולטבה, כג' בכסליו תרע"ב, עמ' 143). בנוגע לפרסום מאמר בקורת על דורות הראשונים הוא כותב: "מעתיקה כל מי שירצה לכתוב נגד הדוה"ר כל הבלי הבלים הרשות בידו?... בלא הדוה"ר אין ענין כלל לכל החברה, אך ע"י הדוה"ר יש לנו ריכטונג חדשה, ריכטונג אשר כל באי עולם מוכרחים להודות בענינה הגדול והחדש... יבוא היום וכל באי עולם יכירו מה זה היה הלוי ואז אולי ידעו זה גם לאנגע ובאמבערגער", (אגרת 38). בנוגע לאיזה מאמר שמנה את הלוי ואת הרכבי בין החוקרים, הגיב הלוי במכתב על ה'היקש' הזה: "הנה הוא גם עושה להכעיס כי האם לא ידע א. מ. מיהו הארקאווי, עד שהעמידו בשורה אחת עמדי... כאלו הארקאווי הנהו גם הוא ת"ח מובהק וגאון הדור... ובמה אינני מאדערנע ופאהרשריט, האם בחקירותי, הלא עדין לא קם בישראל חוקר אשר יעמיק בחקירותיו כמוני בכל דרכי החקירה", (אגרת 42). "צחוק היה לי לשמוע כי יתפאר לפני בני ביתו כי יש לו השגות עלי", (אגרת 43). "בטוח אני כי אלו היה התוי"ט זצ"ל חי עמנו היום היה מביא דבריי במקומות אין מספר, ואלו ראו זה גם רבותינו רש"י והרמב"ם היו שמחים על על זה", (אגרת 80). "כל אלו אשר יכתבו על פי הדורות הראשונים גם הם בעזה"י יעשו להם שם עולם", (אגרת 125). וראה באגרת 47 תוכחות לזאב יעבץ, מדוע לא דן עמו כשנטה מדבריו בענין מסויים. ובעוד ועוד מכתביו הוא תובע מעמד הבכורה לספרו אשר "בוקע חלוני רקיע והולך ומברר הדברים לכשעצמם כפי שהם באמת".

אבל באמת, סוד חיוניותה של תורת רד"צ, היא היותה תורתו של איש ההלכה, המזיגה וההרמוניה המוחלטת של ההלכה בכל חלק וחלק מתורתו.¹⁷²⁶ אם ננתח את תורת הרב הירש, איש התורה שבכתב, הרי לתורתו יש סגנון יחודי משלה, בפרשנות, בהבעה, ובמסרים הרוחניים. אשר אם נפתח את ספר תשובותיו בהלכה (שמש ומרפא), לא נמצא בהכרח את הקו המשותף ביניהם. להיפך, היחודיות של התורה הרוחנית של הרב הירש, מנותקת כביכול משפת ההלכה האוניברסלית. וכך מספר הרב רוזנהיים בזכרונותיו שבני הקהילות האחרות היו מקניטים אותם: "לא יהדות אתם לומדים, אלא הירשיות".¹⁷²⁷ ואילו רד"צ, החיל את הניתוח ההלכתי על הסוגיות המחשבתיות, שרגילים לגשת אליהן באופן אחר, ובד"כ גם מי שידיו רב לו בתחום, אינו עוסק בהן במודל הניתוח ההלכתי.

רד"צ היה הראשון שניסח (בהקדמתו לויקרא) את משפט האלמוות היהודי: "אני מודה ברצון כי בשל עיקרי אמונתי לא יכולתי להגיע לידי מסקנה שהתורה לא נכתבה ע"י משה רבינו... אולם... התאמצתי תמיד להסתמך רק על נימוקים כאלה שאפשר היה להכיר בצדקתם גם מתוך השקפה שונה משלי", וכך, אין פרץ ואין צווחה, רד"צ כחוקר אינו מתיימר להיות אובייקטיבי, והרי אין חוקר אובייקטיבי, ואינו אלא מספק למתלבט את הנימוקים אשר אינם צריכים סובייקטיביות ואינם מאפשרים אותה.¹⁷²⁸ הוא אף אינו מתיימר לספק את הטיעונים האלו תמיד: "רצוני שיחסם של קוראי מבין היהודים אל נימוקי... יקבע ברוח המימרא של גביהה בן פסיסא, אם ינצחוני אמרו הדיוט שבנו ניצחתם ואם אני אנצחם אמרו להם תורת משה נצחתם". והוא אף מוסיף, "מקוה אני שיהא בפירושי לכל הפחות כדי לזרז אחרים, המחווננים בכשרונות רוחניים גדולים משלי, לערוך חקירות ולהכשיר את הקרקע לתוצאות רצויות יותר". מתוך הכרה בכך שמלאכת ביאור התורה שבכתב ושבע"פ בהתאם

1726 כמובן שגם הלוי היה גאון הלכתי תלמודי, אבל עיסוקו בחקירה לא היה חלק מהרמוניית חייו, והוא פנה אליו בגיל מבוגר.

1727 את התורה היו לומדים עם פירוש הרב הירש בעיקר, ולא עם מפרשים אחרים, קדומים או מאוחרים, סתם "עייץ פירוש" של קהילת רש"ר, היא הפניה לפירושו לתורה (המבקרים שכחו או לא רצו לדעת, שזו תגובת המשקל כנגד "עייץ ביאור" שהיה נאמר בסתם עד אז, כהפניה לביאור של מנדלסון וחבריו). וראה לעיל הערה 1719.

1728 על הצעות תיקון בנוסח המקרא, אין הוא יוצא בשצף קצף, על שליחת ידיים בדברי הנביאים, אלא קובע בפשטות: מכיון שלעולם אי אפשר להוכיח הצעות אלו, והרי אפילו תהיינה מבריקות ומושכות את הלב, הוכחה אין, א"כ מעצם הגדרת המונח 'מסורת', מתחייב שלא יתכן לשנות או לקבוע דבר על פיהן, וממילא הן חסרות ערך. זו קביעה הלכתית בית מדרשית, שאינה משאירה מקום למתח ולצורך לפרוך את ההברקה. בכלל, בעסקו בקושיות שהועלו נגד האמונה, 'מטהר' הוא את הקושיא, מסיר הוא ממנה את הסממנים המתריסים, את החוצפה והעזות, ומתאר הוא מפני מה גם אנו מתקשים בכך בבחינה מסויימת, וכיצד הקושי הוא חלק מן הלימוד (ראה למשל בחיבור 'על התפלה', פ"א: "אבל יש להודות, כי גם.. שלומי אמוני ישראל... נעלמה מהותה וענינה של תורת הקרבנות מן התודעה... קשה מאד לתאר לעצמנו אורח חיים שאיננו חיים אותו בהווה, לדמיין רגשות שאיננו חשים אותם עכשיו", ובמבוא לויקרא, בענין מנחת חביתין: "אין להכחיש, שבהסברת החוק על דבר מנחת אהרן ובניו נתקלים אנו בקשיים, אך אין הם בלתי מתישבים"), ואין לו גם קושי להעלות קושיה ולציין שאין לו עליה תשובה, (ראה למשל פירושו לבראשית, עמ' נג, ועמ' שכה, והשווה הע' 257).

להשקפות המתחדשות על כרחנו בעידן המודרני, אינה מלאכה עבור אדם אחד, הרי דבריו לא באו להכריז על סיום המלאכה, אלא להיפך, על תחלתה. את כתביו ומאמריו מעולם לא ריכז, ולא הפנה אליהם אחרים, תלמידיו ערכו לראשונה רשימה ביבליוגרפית של מאמריו בספר היובל 'לדוד צבי' שיצא לרגל מלאות לו שבעים (לפי הרשום שם: 24 ספרים, ועוד כ-300 מאמרים). אין זה כולל דברים רבים שהתפרסמו בסוף ימיו ואחרי פטירתו, וחלקם עדיין בכתב יד, כדוגמת רוב הספר מלמד להועיל).¹⁷²⁹ כי אין הדברים תלויים בתורתו ובחדושו, אלא בדרך שהתווה. רד"צ אינו מבליט את עצמו, אלא ששכינה למראשותיו, וכאשר הוא מרכיז ראשו בעונה, אור ה' זורח על כל העם אשר במחנה.

לימוד הרובד המחקרי, אי אפשר לו שיעשה לשם מטרה כל שהיא. אין המדובר לנהוג כאילו לומדים את המקצוע, ובאמת המטרה הנסתרת היא רק למצוא תשובה לשאלה מסויימת. רק מתוך האידיאל של הברור והלימוד והחקירה, שאינו מבדיל בגישתו בין סוגי הלימוד והברור השונים (אם כי כמובן יש לימודים הנחוצים יותר, כמו לימוד ההלכה, ואף לגבי מצוות תלמוד תורה יש הבדלים באיכות הנושא הנלמד וטיב החקירה), יכול איש ההלכה להתמודד עם כל המהמורות והקשיים, הבאים לעוסק בנושא תוך חרדה, ומראש הוא נצמד לסוג מסויים של תשובה, ויהבו משליך על חיבור ספציפי אשר יושיעו.

וכך גם לגבי הצד השני, של מחקר תורה והלכה בלי לימוד, אין לו שום קיום עבור איש ההלכה. אין הכוונה לקריאת הטקסט ולהבנת האמור בו, אלא ללימוד תורה לשם לימוד וברור, לקיום דבר ה' ביד יהושע בן נון: "לא ימוש ספר התורה הזה מפיך, והגית בו יומם וילילה", כפי שמספר תלמידו: "לא ייחס חשיבות לאותם הלומדים המבקרים' אשר מימיהם

1729 ר' למשל לעיל הע' 144, עוד דובבות שפתותיו מדי פעם, כך הרב יונה מרצבך העתיק מגליון התלמוד שלו הגהות למסכת נזיר, ואלו נדפסו ע"י נינו הרב שלמה הופמן, בי"רושתינו' כך ה' (תשע"א).

כחו של מחקריו הוא בישרותם ובהיקפם, אין כאן בנין שנבנה סביב איזה רעיון נועז, אלא עמל, רשימות רשימות של נתונים מאפיינים את הערות השוליים, דברים ברורים, אך מכריעים. ברור שבדרך זו באים גם חדושים גדולים, אך אין הם פרי חריפות, אלא פרי עבודה מאומצת, עבודת מחקר אמיתית ואובייקטיבית, ראה למשל רוזן צבי: "בסוף המאה ה-19 התחולל מהפך בחקר מדרשי התנאים, כאשר ר' דוד צבי הופמן, מורה בבית מדרש האורתודוקסי לרבנים בברלין, הציע כי לכל אחד מספרי החומש, משמות ועד דברים, היו למעשה שני מדרשים ולא אחד, וכי מדרשים אלו היו שייכים לשני בתי מדרש שונים, זה של רבי עקיבא וזה של רבי ישמעאל, הופמן אפיין את האסכולות השונות ע"פ שלשה פרמטרים עיקריים...". (ישי רוזן צבי, בין משנה למדרש, הוצ' למדא, 2020, עמ' 236). עם התקדמות המחקר דבריו אוששו ממדרשים חדשים שנתגלו וממקורות רבים, ואף מהמשך המחקר הלשוני והענייני. גם מחקר ממוחשב מאשר את ההבחנות של רד"צ (ר' ישרון כג תש"ע, עמ' תקסב, המחקר נעשה ע"י משה קופל, שבאותה שיטה של מחקר ממוחשב מאשר גם את דחיית אבחנות הביקורת, שוב כדברי רד"צ... ר' הע' 50). לא חזון נפרץ הוא, שהשערה מהפכנית מתאשרת כמות שהיא לדורות. חנן גפני, (פשוטה של משנה, ספריית הלל בן חיים 2011, עמ' 267), כותב: "למרות ההידים שעוררו ספרו ראיות מכריעות נגד ולהוויזן, ופירושו לתורה, דומה כי עיקר גדולתו של הופמן לא נרשמה במחקריו במקרא, אלא בספרות חז"ל".

לא למדו כמנהג הישיבות ולא ידעו לפלפל את הפלפול הנהוג" (רי"י וולגמוט, במאמרו הנ"י בהערה 1703). הפלפול הנהוג הוא רוח בית המדרש, וכמובן אינו נהוג רק בעת הזו, אף שהוא לובש פנים חדשות כל דור, הרי גם רבינא ורב אשי עסקו ב'פלפול הנהוג' שהיה רוח בית המדרש בדורם, המתרוקן מכלי אל כלי, יש מיש, מימות משה רבינו עליו השלום.¹⁷³⁰

מצאנו כמה פעמים בהיסטוריה, שאחרי עמוד מנהיג שהוא "בעל מלחמות", עומד להמשיכו, המנהיג שאחריו, "זורע צדקות", ועל קרקע כל המלחמות שעשה הראשון, זורע השני צדקות בלי מלחמה ובלי חרדה, כמו שמצינו באברהם וביצחק, ובעוד רבים. רד"צ מיאן להתערב בשאלת הפרדת הקהילות, וזיכהו ה' לשבת על כסאו שנים רבות ולעסוק בכל חלקי התורה בשובה ונחת, בהשקט ובנעימה.

בזמנו של רד"צ פרח בית המדרש, והוא הפך ליותר תלמודי,¹⁷³¹ כרב שעלה מא"י לבבל, והפכה ממקום של בעלי בתים שכמעט ולא היו בו גדולי תורה, למרכז התורה העולמי, שבסופו של

1730 אביחי, (לעיל הע' 41) בראשית עבודתה (עמ' 2), מסבירה שדרך הלימוד ההונגרית שעזב אותה רד"צ, היתה "כפי שמעיד רב צעיר": "אופן לימוד משונה... תורתם נעשתה קרעים קרעים, והישיבות הגיעו לידי דלדול והתנוונות", אלא שאין זו 'עדות', רק שיפוט של רב צעיר, שלא דייק בהגדרותיו, אלא חיבב הכללות בלתי מבוססות, בפרט כשרד"צ מעיד על עצמו בהקדמת מלמד להועיל "דרך הלימוד של רבתי הקדושים לא עזבתי, חבקתי באהבה עזה בני הנעורים אשר לי, המה החדושים שאמרתי בדרך פלפול מימי נעורי" (ובאותה הקדמה הוא מתלונן דוקא על המצב בגרמניה: "בארץ אשכנז כמעט כבה מאור התורה והספרים אשר נתחברו בימינו בדבר הלכה בארץ הזו מעטים הם ונער יכתבם... בארץ אשכנז אשר גם הקהילות הגדולות בילדי נכרים ישפיקו... אף שהוא ע"ה דאורייתא יאמרו לו קצין תהיה לנו"). בכמה מקומות מסתמכת אביחי על טשרנוביץ (רב צעיר), אך למרות שקיבל תורה מפיו של רד"צ, ואף מתאר אותו בצבעים חיים ויפים (כמו: "הסביר את הסוגיה בתכלית הפשטות והבהירות, עד שכמדומני שאפילו גוי שאינו מבין כלום מאי דקאמרי רבנן היה מבין צורת השמעתתא הזאת"). אין הוא מקור בר סמכא להגדרת שיטה הלכתית, ואומנותו היתה בעיקר היסטוריה ופובליציסטיקה. כפי שניתן להיווכח מהגדרותיו על שיטת הלימוד של הרא"ש, הרמ"א, ש"ך, ועוד, לא היה בקי בצורתא דשמעתתא די צרכו (ראה למשל במאמרי 'סלע המחלוקת', 'ישורון לג', אלול תשע"ה, הערות 46, 53, ובנספח שנדפס ב'ישורון לד', ניסן תשע"ו: 'עוד אודות התקבלות הש"ך', וכן במאמרי 'פולין לאור הנר', 'ישורון מ', תשע"ט, הערה 25 והערה 28).

עוד אומר רב צעיר במאמרו על רד"צ: "בעיני 'גאוני' ליטא אפשר שהופמן לא היה בגדר גדול ומכל שכן גאון, כשם שגדולתו של הרמב"ם לא היתה חשובה הרבה בעיני חכמי-צרפת והראב"ד, אבל מנקודת השקפת המדע הטהור והלמדנות המדעית היה הופמן בבחינת גאון", (עמ' 491). ולא ידע מאי קאמרי רבנן. רד"צ נחשב לגאון גם בעיני גאוני ליטא, ללא מרכאות, ור' הע' 1707. ולא זו בלבד, אלא שלמרות ששיטתו העיקרית היתה הדרך הפשוטה והמוכרת (שגם גדול ההולכים בדרך הזו, נחשב ל'הגאון' בה' הידיעה, ה'וילנער גאון'), שמר גם אמונים לדרך הפלפול והוקיר אותה, ככתוב בהקדמתו לתשובותיו.

1731 מתחילה נתפס בית המדרש לרבנים כבינוני, ולא יצאו משערי הרבה אנשים מפורסמים, 1898 61% מבוגרי בית המדרש לרבנים כיהנו ברבנות קהילות. לקראת סוף ימיו עלתה קרנו יותר. מחקר מיוחד של מכון ליאו בק, בשם "בית המדרש לרבנים בברלין", מתשס"א, עוקב אחר

דבר עלה על של אי"י. כך עלה רד"צ מהונגריה התורנית, ושיקע פלפולו בבית המדרש, בסופו של התהליך נקרא לכהן פאר אחריו בקודש, הרב אליהו קפלן, העילוי הליטאי בוגר הישיבות, חניך תנועת המוסר, ואחריו רי"י ויינברג, גם הוא בן ישיבה ליטאי. וכי היה אפשר להעלות על הדעת בתקופת הרב הירש, שאדם כזה, שכל כולו הוויית הישיבה הליטאית, יעמוד בראש בית מדרש לרבנים בברלין? רק שאר רוחו של רד"צ יכל להוות ראש גשר עצום כזה, ולחבר את שני העולמות.¹⁷³² נכון שאחרי פטירתו החטופה של ר"א קפלן, והרעת המצב בגרמניה לקראת מלחמה"ע 2, התרועעו יסודות הבית הגדול הזה. אבל עינינו הרואות, שאחרי הקמת עולם התורה מחדש בא"י, היה לבוגרי בית המדרש והקהילה החרדית בגרמניה, חלק גדול מאד. מחנכים ומורים, רבני קהילות ומחברי ספרים, ספרי לימוד לבתי ספר, וספרי עיון ודרשות.¹⁷³³

אך עולם יחודי זה, לא יכל לפרוח אלא באשכנז, בה המסגרת לכל עזות הרוח ורוממותה, היתה התומה האשכנזית, הסדר והכבוד, ההיררכיה וההנהגה הלאומית. בצדק חרדו רבותינו

התפתחותם ותפקידיהם של 400 מתלמידי בית המדרש, שידועים לנו פרטים היסטוריים עליהם. בחודש אייר תר"פ, בחוברת לציון מאה שנה להולדת ר"ע הילדסהיימר, כתב רד"צ הופמן, כי הרב המפורסם לתהילה כהנמן מפוניבז' הבטיח ללמד שיעורים לתלמידים בביהמ"ד לרבנים לתקופה מסוימת בכל זמן. מאיר הילדסהיימר, סיפר בשם זקנו הרב מאיר הילדסהיימר, כי בהגיעו לברלין נהג הרב מפוניבז' להתפלל בביהמ"ד ולמסור בו שיעורים (מכתב לעיתונות, פרשת קורח, תשנ"ד, הרב רפאל בנימין פוזן, מספר, כי שמע מהרב, שאחרי פטירת רד"צ חשב להציע את עצמו לראשות הישיבה, אבל כששמע שפנו לרא"א קפלן, חזר בו. ראה 'זימצא כתוב', עמ' 15 ועמ' 283. לעומת זאת סורסקי בספר 'הרב מפוניבז' עמ' קנה מצטט מנאמו של רד"צ שהרב מפוניבז' סירב להצעה). נודע הדיון שהיה בהמשך עם המחשבה להעביר את בית המדרש לא"י, בהתכתבות בין הגרוע"ע לרב יחיאל ויינברג, (גם הראי"ה קוק לא תמך ברעיון העברת ביהמ"ד לא"י).

1732 ואף שמו של המוסד נקרא אז לעתים 'ישיבה', בספר היובל לרד"צ, 'לדוד צבי' (ברלין תרע"ד), מופיעה בשער ההקדשה: "לרב הגדול מוהר"ר ד"צ הפמאן, ראש הישיבה בברלין". לפי עדות אחד התלמידים שלמד בביהמ"ד אחר פטירתו, כינויו היה "המלמד להועיל", ע"ש ס' תשובותיו, מה שמלמד רבות על מה שהנחיל לתלמידיו וממשיכיו כעיקר ומה כטפל.

הרב קפלן כותב לרב ניימארק ב1922: "תחת אשר בראשית עבודתי הייתי אומר לנפשי כי שיעור של טלז אינו יכול להיאמר בברלין, אני יכול עכשיו לומר לי כי שיעור של ברלין יכול להיאמר בטלז", (מצוטט אצל אסף ידידיה, 'ביקורת מבוקרת, הוצ' מוסד ביאליק תשע"ג, עמ' 120, בדומה לזה הובא בישורון הגרמני, שנה 11 חוברת 7-8). במכתב אחר הוא כותב: 'מן הגרדצ"ה הלך בדרך הפלפול הנכון, הוא הפלפול הליטאי שלנו יוצא ירך הגר"א", (אסף, שם). 1733 נזכיר כאן כדוגמאות בעלמא, את ר' יונה מרצבך ראש ישיבת קול תורה, ר' קלמן כהנא, עסקן, חוקר ומברר הלכה, ר' משה אורבעך מחנך דגול ומחבר ספרי לימוד בהיסטוריה, ר' פנחס וולף - ובנו ר' יוסף אברהם וולף, מייסד הסמינר לבנות בב"ב, ר' בנימין לויין בעל אוצר הגאונים, הרב בנימין זאב יעקובוביץ, מראשי אגודת ישראל ומחנך דגול. גם הבעלי בתים היקעס' שכולנו היכרנו, תמיד היו עמודי תווך בכל קהילה, וידועים בחריצותם וכישרם, בנאמנותם ודבקותם במסורת אבות. בשנים האחרונות נתגבש מבנה החברה שלנו בסגנון המזרח אירופאי, ולא נותר מקום מוגדר ומכובד לדרך חכמי אשכנז.

שבמזרח אירופה מלימוד באקדמיה, או מעיסוק בשאלות אלו, ללא חומת הגנה שכל דבריה כגחלי אש, כדוגמת 'דורות הראשונים'. שכן ההמון מבוהל הוא, ולא ישמע לקול מלחשים, וכי אפשר לסמוך על צעירים חסרי יציבות, החיים באנרכיה של העולם המודרני, שיעדיפו את המסורת העתיקה, על קורס מודרני באקדמיה?

לא כן היה באשכנז, משמצא ר"ע הילדסהיימר את האיש הנכון, והציבו במקום הנכון, דמותו רבת ההוד נעשתה לסמכות עליונה, כנשיא וראש הגולה בימי קדמונו. וכשיש מקור סמכות, ממנו דורשים הלכה, ממנו מבינים דרכי מחקר, ועל ידיו מתבארות קושיות וסתומות, מה לי אקדמיה, ומה לי כל שאר תחומי והיבטי החיים המודרניים, כי "יש לנו אב זקן". (ור' זירא היה שואל מר' יהודה, מפני מה עיזי מסגו ברישא). אותה ההערצה שנחלו בני הקהלה הזו לרבניהם, אין למצוא דוגמתה בשום קהילה בלתי חסידית אחרת.¹⁷³⁴ גם האב הרוחני, רש"ר, לא זכה להערצה הזו, כאשר המחלוקת על היפרדות הקהילות, ועוד מתיחויות, העיבו על אורו הגדול.

אותה תמימות ואותו ציות לסמכות, שהביאה את יהודי גרמניה של מנדלסון בהמוניהם לנהור אחרי ה'בילדונג' בלי נטות ימין ושמאל, ובלי שום שמץ של עצמאות. הביאה את הקהילות האורטודוקסיות בגרמניה של ימי רד"צ, לשיא של התלכדות סביב נשיאם, בדומה לקהילה ישראלית בימי השופטים, בטרם נגזרו גזרות דרבנו, בלב החיים המודרניים והארציים של ברלין בשלהי המאה ה-19 וראשית ה-20, האירה רוחניות הקהילות, מתוך חיי המעשה הטהורים, ולא מתוך גדרות וחרדות.¹⁷³⁵

הדבקות וההתבטלות לרב, מתבטאים במעשה הציורי אותו תיאר הרב יונה מרצבך (לפי רבי'ש המבורגר: הרב יונה מרצבך, פרקי חיים, עמ' 21): רגעים אחדים קודם פטירתו, לחש רד"צ לר' יונה מרצבך שהוא חוזר בו משתי תשובות בהלכה שכתב, והתלמיד שנתיירא שישכח, נפנה וכתב את הדברים על הכפור שעל החלון! רגע לפני מיתתו, ואין המורה הגדול עוסק בוידוי, או במצבו עצמו, אלא רואה לנכון, מתוך רגש האחריות לקהילתו ותלמידיו, לתקן פסק הלכה שלדעתו מוטעה הוא. ואף התלמיד, שידע שישנם עוד פוסקי הלכה, לא

1734 להבדיל מן החסידים, היתה הדבקות ברב רציונלית, לא מתוך אמונה בכחות נסתרים שיש בידו, אלא מתוך קבלה שלמה את הכחות הנגלים בו. לפיכך, אצל הראשונים, אם בעיני בשר נראה להיפך, אין זה אלא מחזק את התיאוריה. ואצל האחרונים, להיפך, השלמות צריכה היתה להיות ניכרת.

מעניין עוד לציין, לקטע מתוך יומנו של רד"צ (הובא כנספח לדיסרטציה של י. מרקוביץ, הוגשה לאוניב' ב"א 15 בינואר 1968 "ר' דוד צבי הופמן - השקפתו בעניני תורה ומדע ועמדתו בשאלות הזמן", נספח מס' 11), נכתב בשנת תרפ"א, בו הוא כותב: "בימינו נתחדש אורה של ירושלים, כי ארץ ישראל באה תחת ממשלת ענגלאנד, ושמו שם לנשיא את השר הערבערט סמואל, שהוא יהודי נאמן, למרות כל צוררי יהודה ושונאי ישראל, וסמוך לבי ובטוח, כי לא ירבו הימים וא"י יגדל ויפרח יותר ויותר מארץ אשכנז, אשר יושביה יהיו נכנעים לפני יושבי ארץ ישראל".

1735 המכיר את ההבדלים בין חניכי התרבות האשכנזית, לבין יהודי מזרח אירופה, החריפים והעצמאים, בין שמציאות כזו ניתן לדמיין אך ורק באשכנז.

עסק בעת גסיסתו של רבו, אלא בכתיבת סימנים על החלון באצבעו. והיו הדברים מובנים מאליהם, ביחסים נאדרים כאלו בין רב לתלמידו. אשר מעם מזבחו נלקח למות.

יתכן, שהתלמיד האשכנזי המצוי, לא היה חריף ומפולפל ועצמאי, כעילויים שבישיבות ליטא, שחלק מהם הכרנום בזקנותם, כעומדים בראשות הישיבות בא"י. הלכך בעיני הלוי: "בארץ אשכנז, הארטהעדאקסים המעטים גם אצלם כמעט שהתורה אבדה שהרי הרוב הגדול מהרבנים הצעירים הנם עמי הארצים וכמעט כל הסעמענאריסטים בורים פשוטו כמשמעו" (אגרת 86). אפשר בהחלט שלעומת העילויים הנזכרים, היו תלמידי בית המדרש יותר סטנדרטיים, אבל קשה לקבוע שהיו בורים "פשוטו כמשמעו", שהרי בהמ"ד לרבנים בברלין היווה המוסד היחידי מבין הישיבות הלומדות תלמוד, שבחן את תלמידיו בבחינות סדרתיות על החומר התלמודי, ורמת השיעורים אליה נכנס התלמיד נקבעה לפי תוצאות המבחנים¹⁷³⁶. (אגב, בכתב היד של החיבור 'על התפלה', אכן ניכר היה במקומות שונים שהדברים נכתבו גם עבור אלו שאינם בקיאים בספרותינו כל צרכם).

1736 שולוואס (שם) מתאר: "כפי שהננו רואים, עמד במרכז תכנית הלימודים לימוד הגמרא, בדרגה העליונה היו לומדים את המסכתות גיטין, קידושין, כתובות, יבמות, נדה, שבת, עירובין, ואחדות מסדר נזיקין. בדרגה התחתונה היו לומדים בעיקר את הבבות. התלמידים היו אף מחויבים לעבור לעצמם על כמה מסכתות נוספות, כגון מנחות, ברכות, סוכה, פסחים, ראש השנה ועבודה זרה. מזמן לזמן היו ניתנים שיעורים באי אלו מסכתות מן הירושלמי. ובאמת הגיעו התלמידים, אחר שש שנות לימוד אינטנסיבי בתלמוד, למידת ידיעה ניכרת בתלמוד ובפוסקים".
ר"י ויינברג מתאר: "עוד מימי הגאון ר"ע הילדסהיימר זצ"ל היה נהוג אצלינו להציע לכל מי שעמד בבחינות הרבות בגפ"ת (במקצועות של סדרי מועד נשים נזיקין, ובבחינות של לימודי שו"ע או"ח א"ע ויו"ד, וגם עוד נבחן בשאר מקצועות התורה וחכמת ישראל שהיו נהוגים אצלינו), להציע לפניו ג' שאלות (מורכבות ומסובכות בסבך של ענינים שונים בש"ס ופוסקים), באו"ח יו"ד ובאה"ע, שעליו לענות בכתב תשובות ברורות וסדורות ע"פ סוגיות הש"ס ושיטות רבותינו הראשונים, ומסקנות גדולי האחרונים, ושבהן היה צריך להראות את כחו בתורה, בקיאותו וכשרונו בבירור הלכה וליבונה), ורק אם תשובות אלו נתקבלו ברצון ע"י רבני בית מדרשינו, והגומר ידע להגן על דבריו במו"מ פלפולי בע"פ, נמסרה לו תעודת הסמיכה", (יד שאול הנ"ל הערה 1714. שם מספר ר"י כיצד אחרי שקיבל רש"י את הסמיכה, שלחו ר"י לסלבודקה "כדי שתשתה מן המעיין ממנו שתייתי אני... לשוב למעיין הקדוש והטהור של הישיבות". התשובות שכתבו התלמידים "בנסיון הגדול מאת מורינו הגאון מוה"ר עזריאל", מוזכרות גם במלמד להועיל או"ח צ"א).

אגב, מחוקי ביהמ"ד היה, שיחד עם תעודת הרבנות צורפה 'הודעה נאמנה', שברגע שהבוגר יכהן בבית הכנסת העובר על עקרונות מסויימים של האורטודוקסיה, הסמכתו בטלה מיידית. על תמימותם של האשכנזים, מתלוצץ בחיבה הלוי, בתוך דיון על הדפסת ספר בגרמניה: "מי תכן את רוח האשכנזים? אולי להם נדרש לפרש זה", (אגרת 94).

ואילו על חריפותו ודרכו המפולפלת של הלוי כתב רב אשכנזי אחד: "דורות הראשונים הביאו... דבריו מחוסרים תבלין... לא הזכיר ולא העיר אף במלה אחת שהרב גאטליב פישער ז"ל היה הראשון. במכתב עת ישורון של הה"ג מאור הגולה מהר"ש הירש... נטלו לבו של בעל דוה"ר לדבר דברים קשים כגידין ומרים כלענה נגד רבן של ישראל בעל התו"ט... פירושו רחוק מן השכל... הואיל לדבר עתק נגד גדולי הראשונים כרש"י ותוס' ורמב"ם שמפיהם אנו חיים ויצא

רד"צ היווה עבור תלמידיו חזות הכל, העומד בראש. מציאות שאיננו מכירים בתרבותינו, שאותה הכתובת לה אנו נדרשים בביאור הגמרא והראשונים, נידרש לה לפסיקת ההלכה, ואותה הכתובת שמנהלת את עניני הקהילה, היא זו שתדריכינו במדע ומחקר. למרות היותו קר רוח, כתכונת אנשי אשכנז באופן כללי, וכראוי לאדם גדול ומנהיג בעמיו, כפי שתיארו תלמידיו כיצד בעת שברו לבו הגדול אחר פטירת בנו בגיל צעיר מתוך יסורים, מיד השיב נפשו בלימוד התורה החביב עליו. שאר רוחו, ועמידתו תמיד כבן המתחטא לפני אביו, הורגשו סביבותיו (היה מכבד את ה' בגרונו, בעברו תדיר לפני התיבה בניעימה), ותלמידיו תיארו בערגה לא רק את תכונתו האישית, עניו וסבלן כהלל הזקן ('מוכן היה לשמש את הקטן שבתלמידיו, ומימיו לא נעלב, ואין איש יכול להעליבו', ליפשיץ הני"ל הערה 1702). אלא גם את הקשר הקרוב לבוראו: "כיצד התגבר האיש הזה אשר אך בקושי עצר כח לקום על רגליו על חולשתו, והתייצב לפני בוראו בשעת תפלה במרץ נעורים" (שם). את מחויבותו ודבקותו במטרה מתאר הרב מרצבך (וכן רא"א קפלן)¹⁷³⁷, כיצד שעה קלה לפני פטירתו ביקש את משקפיו ואת הגמרא ממנה תכנן לומר את השיעור באותו יום. ככהן בעבודתו על המזבח, מוקף תלמידיו החרדים למוצא פיו, ומכין את התורה שבדעתו להנחילם, נלקח לשמי מעלה. ובו ביום, יט' חשוון תרפ"ב, עמדו תלמידיו לפני מיטתו, וקראו "זה שעתיים שכבה נר המערבי, ויהדות המערב נתייתמה"...

יחודו של רד"צ היה בהרמוניה בין כל חלקי דעתו ותורתו, וכשיש הרמוניה אין מתח ואין חרדה, והאיזון נרכש אצל התלמידים. היכולת האינטלקטואלית והמנטלית להכיל את כל חלקי העבודה, אינה יכולה לעבור בירושה מרב לתלמיד, אבל יכולה היא לנסוך בטחון בתלמיד, לספק לו את ההשראה והרוגע, ואת הנאמנות למסורת, הנובעת גם מההתגשמות הרוח המסורתית בבית המדרש בו גדל, ללא מתח ופחד.

אפיינית ליוצאי גרמניה היא תפיסתו את חיי המדינה שסביבו, לא כ"גלות" גרידא, קשר רשעים שמטרתו היא להיטיב מצבינו בו. אלא כמו תמונה תנכ"ית, בה מצפים אנו מהמלכים והשרים לנהוג בהתאם ליראת אלהים, ור"י ליפשיץ (שם) מספר כיצד הגיב רד"צ ברגש לתחילת התמוטטות מעמד הקיסרות בגרמניה, וכשקולו רועד אמר שהדברים באו לידי כך, משום שהקיסרות לא מחתה מספיק ב"משפט פריטש", ובכך הידרדר כבוד שמים בממלכה הגרמנית...¹⁷³⁸ אגב, במשפט זה, נדרשו השלטונות אליו כראש הרבנים, והוא העניק

ללחום נגדם בדברים שאין להם טעם", (הדר הכרמל, לר' מאיר לערנר, מתלמידי ר"ע הילדסהיימר, נדפס בלונדון 1970 ע"י בנו. ראה בהמשך שמצא בדה"ר טעות מן הסוג שהיה רגיל למצוא אצל נשואי ביקרתו, שמעתיק מן הירושלמי יומא ר' ד' "א" חייא אלכסנדרין היו", כאילו בא לזהותם, ובאמת המשך המשפט הוא "אלכסנדרין היו אומרים עד מתי וכו'", ומסיים "לא באתי ח"ו לקנטר על בעל דה"ר כי גדולת תורתו וכו' במקומה עומדת..." ומאריך בדברי ניחומים).
1737 דברי רא"א ק" ורי"מ לזכרו, נדפסו בתוך הקונטרס "ביום ההוא יהיה ה' אחד", לעיל הערה 18. חתנו אלכסנדר מארקס, כותב בספר זכרונותיו: 'רק שעה לפני פטירתו, כתב הגהה בגליון הש"ס הקטן, שבו השתמש במשך יובל שנים'. מצוטט בירושתינו ז תשע"ד עמ' שצ.

1738 ביומן המוזכר לעיל הערה 1734, הוא כותב בהקשר למאבקים המשפטיים שניהל מול השלטונות: 'ותפעם רוחי ויחור אפי על הרשעות הזאת, אשר לגבר אשר הוקם על ישראל לא ינתן מה שנותנים בלב טוב ונפש חפצה לפחות שבגויים, ובחרון אפי קראתי: ארורים! גזור שונאי ישראל! ... בני

לנושא חוות דעת מדעית. רד"צ לא זלזל באינטלגנציה של ה'גויים' ע"י נתינת דברי דרוש מליציים שכל דרשן בעל רטוריקה יכל לכתוב בשעה קלה, ואף לא ציפה לאיזה 'וורטי' שיפול לפיו משמים ויטה את ה'לב מלכים ושרים'. אלא "עשה אז לילות כימים ובמשך חדשים רבים עבד עד שלש בלילה כדי להשלים את חוות דעתו המדעית המדוייקת שהיתה גדולה בהיקפו של חיבור" (ר"י וולגמוט, שם. הוא מזכיר חיבור זה גם במלמד להועיל ב'נה, ותקציר של החיבור התפרסם ב'שמעתין' 85, תשמ"ו, עמ' 85).

יש מקום לתהיה, האמנם היופי והפשטות שבדבריו, כולם שיקוף מדוייק של בניית הדברים בדרך לימודו, "כמין ימא לטיגני", או שישנה בכל אופן איזו מלאכותיות, איזה תחכום המביא לידי מבנה שנראה פשוט וחסר פניות?

והנה השיטה אותה פיתח רש"י הירש באריכות בכל חבוריו, העוסקת ברוח הדברים ברמה האינדבידואלית, מנקודת המבט הסובייקטיבית של בן המאה 19, לא רק במשמעות של דברי התורה והנביאים, אלא גם במשמעות המלים, בצליל שלהן, בקשרים האינטואיטיביים שיש ביניהן.¹⁷³⁹ אינה באה לידי ביטוי משמעותי בפרושי רד"צ לתורה. ואין היא מתאימה כ"כ למהלך מחשבתו, (שכן אין הדברים ניתנים להוכחה, במקביל להרבה תורות רומנטיות אחרות ששררו במאה 18, שהמקדם העיקרי שלהם היה חינוך וקסמן).¹⁷⁴⁰ ואילו בחיבורי על

בכורי... עבד עבודת פרך שתי שנים ורביע שנה להשיג זכות אזרחי בארץ בעיערן, ודחו אותו רק באשר הוא יהודי, וזה גרם לו כאב לב ושפיכת דם, ה' ינקום דם זה מיד הרשעים... זכרה להם אלוה על אשר עשו לבני יקירי שהוא צדיק וישר הולך, ועשה תמיד כל מלאכתו באמונה, והיה אוהב בלב שלם ארץ מולדתו, והיה מוכן לערות למות נפשו בשבילה. ועתה דחו אותו באשר הוא יהודי, חמס ועולה זו צועקת אל ה'...".

ובסיום היומן הוא מתאר את השפלת גרמניה בסיום מלחה"ע הא', ומסיים: "אהה אשכנז, איך נפלת מאיגרא רמה עד בירא עמיקתא. לא נראה ולא נמצא מטבע כסף או זהב בכל הארץ, רק באנקאטען אשר כל מארק מהם אינם שוים יותר מז' פפעינג. אהה, קללתי נתקיימה באופן נורא מאד מאד".

1739 הבלשנות המשווה שהתפתחה מאז, רואה את העברית כענף מכלל השפות השמיות הקדומות, אשר רבות בה המלים השאלות בגירסאותיהן השונות, ולכן אינה יכולה לקבל את הדעה אודות מבנה משוכלל וקוהרנטי העומד מאחורי לשון הקדש. אעפ"כ יש ללמוד מדברי רש"י, על התאמות במבנה הלשון שקשה מאד לראות בהן צירוף מקרים, ואולי מתאימים הם לדעת חז"ל כי אי שם בימי קדם היתה לשון הקדש הקדומה מדוברת בפי כל אבות השמיים, וכל השפות השמיות התפתחו מגירסא ראשונה זו, מי בנאמנות למקור ומי בערבוב. (הרב ברויאר כינה את שיטתו של רש"י 'אטימולוגיה דרשנית', ראה בהקדמתו לפי' רש"י הירש. וראה: 'ה הוכרמן, השיטה האטימולוגית בפרשנותו המקראית של רש"י, בתוך: יעקב הוכרמן (עורך), ספר יעקב גיל, תשל"ט, אליהו יעקובזון: רעיון 'קרבת ההגאים' בפירוש הרב הירש לתורה, המעין טבת תשפ"א).

אאמו"ר בחיבורו על לשון הקודש, הראה כי אכן המבנה הפנימי שלה מתוכנן, ואינו יכול להיות מוסבר בצירוף מקרים, ר' כמה דוגמאות בהערות: 385, 420, 425, 759, 801, 831, 875, 949, 1269, 1281, 1351, 1529, 1560, 1641, 1658, 1673.

1740 שמואל אביעד, כותב על רד"צ: "במקרים אלה ידע להשתמש בכח ההומור והסאטירה שלו

התפלה, נראה שרד"צ משתמש יותר בדרכו של רש"י, בהבנת עבודת ה', ובהסברת דברי רבותינו על התפלות.¹⁷⁴¹ מכאן מסתבר, כפי שהיה ראוי להניח, שבבית המדרש לרבנים נהגתה תורת רש"י גם בפי רד"צ, ורק בפנותו לחיבוריו על המקרא השתדל להקציעם ולבססם באופן שיתאים ל'הערות מוקדמות כלליות' אשר קבע בהקדמתו לויקרא. והרי ודאי מן הראוי הוא, שעבודה שבלב של תלמידי בית המדרש בברלין, תהיה על פי תורת הרועה הרוחני הרש"י.

אין תלמידיו של רד"צ מתאמצים תדיר ליישב דבריו, או להתפלמס על נכונות טענותיו השונות, כי ההערצה הזו, אינה מבוססת בהכרח על האמונה בצדקת הרב בכל דבריו. הטיעונים שהוליד מוחו, אינם אלא חלק מפירותיו, ואין להעתיק את נקודת המשקל על נצחיות הפירות האלו. אלא על זיוו של האילן, על הכח המוליד שהנחיל לבאים מכחו. קבלתם המוחלטת את דבריו, נבעה מן היחס המיוחד שבינו לבינים, שהוא הרב ונשיא קהל עדת ישראל, והם תלמידיו הכפופים לו, הצייתנות היתה תפקידם, אבל לא נבעה מפולחן טקסט, מהפיכת כתביו לקאנון המתיימר להיות נצחי ופותר את כל הבעיות. אלא מהקבלה המוחלטת של דרכו.

ולשפוך את לעגו על מתנגדו. בחיים ידע להשתמש בכשרון זה של עליונות לעתים קרובות והרבה גימטריאות הלצות ובדיחות עדיין מהלכות בחוג תלמידיו. בחברת 'דבוק חברים' של תלמידי הסמינר והזדמנויות חגיגיות היה יודע לבדח את הבריות ולתבל את נאומיו כיד חכמתו הטובה עליו". (אביעד, דיוקנאות, הוצ' מוה"ק, תשכ"ב).

בהקשר של פירושי מלים בצורה אסוציאטיבית, מספרים צאצאיו בשמו הלצה כדלהלן: "בבית רב אחד התארח בשבת אורח בלתי מהוגן. כליל שבת ראה האורח על השולחן כוס מיוחדת וחמד אותה. בהזדמנות הראשונה נטל אותה והכניסה לכיסו. כשפנה האורח לישון, שומע הוא את הרב לומר את פרשת השבוע: "ויאמר ה' אל משה בא אל פרעה" - כשהוא מטעים את המילה "בא". והנה התפרץ הגנב אל החדר בו ישב הרב, השיב את הכוס, השתטח על הרצפה, והתחנן שהרב יסלח לו. הרב שלא הבין את המאורע, שאל: וכי היכן דיברתי על כוס? השיב הגנב: הרי "בא" בידיש זה "קום", ו"קום" בהיפוך אותיות זה "מיק" - היינו "יתוש" (ביידיש). יתוש בהיפוך אותיות הוא "תיש", תיש ביידיש זה "באק", ובאק באותיות מתחלפות זה "קאפ" - היינו "ראש", וראש היינו "שור", כלומר "האקס" ו"האקס" באותיות מתחלפות הוא "כוס"...".

1741 בעוד בחיבוריו האחרים התפרסמו פירושי הלשון שנעשו ע"פ שחזור מדעי, כגון פירושו ל"פוחת טפח", שיסודו ב"פוחת", דהיינו "רחבו", הרי ב'על התפלה' באים פירושים הדומים יותר לפירושי רש"י, בהתבססם על הקונוטציה, כגון הפירוש ל"טורפין לו תפלתו", לשון שפיקה, היפך משפיקת הלב של התפלה (פ"א). ובעוד בפירושי הבקורתיים נגד הבקורת המזוייפת, אין הוא נכנס לדיקדוקי לשון, ואינו בונה עליהם, (ובציינו בהקדמה לחוקי המועדים התאמה מספרית, מציין הוא שאין הוא רואה בה חשיבות, ר' הע' 1336), אך רואים אנו כי לא נעדר היה רד"צ מהחוש המרגיש בדברים כאלו, אלא שעדיין לא הגיעה שעתו של המדע הבקורתי בזמנו, לקבל ולהכיל הסברים כאלו, ולכן לא השתמש בהם. ואילו כיום ברור לכל שהם חלק מהרובד הפרשני בכתבים קדומים בכלל, ואף בתורה הקדושה.

בכלל, ברור הדבר, שהבא לקראת עבודה שבלב, ומתכוון לעמוד לפני בוראו ולשפוך את לבו, הלא חייב הוא לעסוק ברובד הלשוני והאינטואיטיבי, מה המלים שתקנו חכמינו אומרות לנו, וכיצד אנו מרגישים בקראנו אותם. ואין זה בהכרח מדרישות המחקר, אלא מכלל העבודה עצמה, למכין עצמו הכנה שלמה עבורו!